

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE *anuñiçün VE anuñiçün ki/kim* HAKKINDA

ON *anuñiçün* AND *anuñiçün ki/kim* IN OLD-OTTOMAN

Ahmet Şefik ŞENLİK*

ÖZET

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca devrelerinde yaygın olarak görülen *anuñiçün* cümleler arasında geriye doğru bir referans yönü ile sebep sonuç ilişkileri kuran bir zarf bağlaçtır. Yerine göre cümleler arasında amaç, niyet, maksat fikirleri de tesis edebilir. Kendisine *ki/kim* ilavesi ile gerçek bir bağlaç haline gelir. Bu durumda (*anuñiçün ki/kim*) referans yönü artık geriye değil, ileriye yöneliktir, yani sebep olarak kendinden sonraki cümleye işaret eder. Bağlaç olan *anuñiçün ki/kim* genellikle iki cümle arasındaki sınır pozisyonunda bulunur. Bağlacın muhtevastaki *ki/kim* unsuru bazen hafz edilebilir. Bu şekli ile zarf bağlaça benzediği (*anuñiçün*) için yanlış yorumlamalara da sebebiyet verebilir. Nadir olmakla birlikte sınırdan önceki pozisyonda da (öncü bağlaç olarak) görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Söz dizimi, bağlaç, zarf bağlaç, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, cümleler arası anlam ilişkileri, sebebiyet.

ABSTRACT

One of the popular conjunctive adverbs of the Old-Ottoman and Ottoman Turkish is *anuñiçün* which connects the sentences with an idea of causality in an anaphoric way. Sometimes it can have also an inferential meaning. By means of *ki/kim* the conjunctive adverb becomes a real conjunction. In this case the conjunction works in a cataphoric way. The conjunction is used usually in a terminal position. The *ki/kim* element can be deleted sometimes. In this case it can cause misunderstandings, because there are no differences between conjunctive adverb and conjunction. Rarely the conjunction can be used also in the preterminal position.

Key words: Old Ottoman Turkish, Ottoman Turkish, syntax, conjunctions, conjunctive adverb, semantic relations between the sentences, causality.

anuñiçün ki/kim (sınırcı bağlaç olarak)

[B. *anuñiçün ki/kim*: A]

Yukarıda söz konusu olan zarf bağlaç *ki/kim* unsuru ile birleşerek bir gerçek bağlaç teşkil eder. Bu birleşmede önce *anuñiçün* sonra *ki/kim* unsuru gelir. Tersisi olan durumlarda, yani önce *ki/kim* sonra *anuñiçün* şeklindeki bir sıralamada aynı sonuç ortaya çıkmaz. Mamafih bazen yanlışlığa ikinci tipteki bir birleşmenin de aynı sonucu doğuracağı da iddia edilmektedir (bkz. Bulut 1997: 120, 220). Bu bağlaç da tıpkı zarf bağlaç gibi hem Osmanlı hem de Eski Anadolu Türkçesi devrelerinde oldukça yaygın kullanım alanı bulmuş bir gramer birimidir. Mana bakımından *zira*'ya (günümüz Türkçesindeki *çünkü*'ye) benzer fakat sentaks bakımından daha yüksek dereceli bir entegrasyona işaret eder.

Sebebiyet manası dışında zikrettiğimiz gibi amaç, maksat, niyet de ifade eder, bunun için ikinci cümledeki yüklemi genellikle emir ve istek kipinde kullanılır, bazen de zarf fiil (*-mAGiçün*) kullanımıyla melez bir yapı arz eder.

anuñiçün ki Farsçadaki *berā-ye īn/ān ki* (برای اینکه) (*barā* için + *-ye* genitiv + *īn/ān* işaret zamiri + *ke* bağlaç) ile hem biçimsel yapı hem de içerik bakımından benzerlikler gösterir. Bu iki bağlaç da, (Türkçede *anuñiçün ki/kim*, Farsçada *berā-ye īn/ān ki*) her iki dilde hem sebebiyet hem de niyet, amaç, maksat ifade edebilir (bkz. Farsça için Lazard 1957: 236). Farsçada da amaç ifade yan cümledeki yüklemi sebep ifade eden yan cümledeki yüklemine muhalif olarak (Türkçedeki emir-istek gibi) subjektif kiptedir; sebep cümlesinde yüklem bildirme şekli alır. Diğer bir benzerlik ise bu bağlaçların her iki dilde de hem sınır pozisyonunda hem de öncü pozisyonda yer alabilmeleridir (S#enlik 2006, 2012). Bu arada *anuñiçün*'ün ağırlıklı olarak sınırcı pozisyonda kullanıldığını belirtmekte fayda var. Bağlaç gerek sınırcı pozisyonda gerekse öncü pozisyonda mana bakımından benzeri olan *zira*'dan daha güçlü bir entegrasyona işaret eder. *Zira* iki temel cümleyi birleştirirken, *anuñiçün ki/kim* yan cümleyi temel cümleye bağlıyor izlenimi verir.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Zarf bağlaç olan *anuçiün* ile sebep sonuç ilişkisi bakımından cümleler [sebeup. *anuçiün ki* sonuç] şeklinde formüle edilebilirken, gerçek bağlaç olan *anuçiün ki/kim* ile bunun tam tersi bir sıralama ortaya çıkar [sonuç. *anuçiün ki/kim* sebep]. Zarf bağlaç önceye işaret eden bir zamir (anaphoric proform) gerçek bağlaç ise sonraya işaret eden bir zamirsidir (cataphoric proform). Sonraya işaret edici zamir şol/şu bu görev için aslında daha müsaitken, *ol (o)* hem Eski Türkçede (*anı için*), hem Eski Anadolu ve Osmanlı devrelerinde hem de Türkiye Türkçesinde (*onun için*) klişeleşmiştir.

Bağlacın gelişimi, zarf bağlaçlıktan gerçek bağlaçlığa geçişi (Farsçadaki mevcut kalıptan da istifade edilerek) muhtemelen *anuçiün*'ün zarf olarak önceki cümlelerin içinde yer alıyor olması ve *ki/kim* unsurunun sınır pozisyonunda bulunuyor olması ve daha sonra bunların birlikte söylenir hale gelmesiyle izah edilebilir. Bunu günümüz Türkçesiyle ifade etmek istersek şöyle olur: *Dün onun için gelemedim ki hastaydım* > *Dün gelemedim onun için ki hastaydım*. Aşağıdaki sonuç/amaç cümlesi Eski Anadolu Türkçesinde böyle bir gelişime işaret ediyor. Amaç cümlelerinin yüklemelerinde daha evvelde zikrettiğimiz gibi emir-istek kipi hâkimdir. Aşağıdaki örnek söz konusu gelişmeyi izah edici mahiyettedir:

*biz dünyā begliğini anuçiün terk êtdük ki āhiretde hūdānuñ fazlına
'ināyetine dostlar ile düş olavuz (> biz dünyā begliğini terk êtdük anuçiün ki
āhiretde hūdānuñ fazlına 'ināyetine dostlar ile düş olavuz)*

Aşağıdaki metinler *anuçiün ki/kim*'in devredeki zira, *çünkü* manasında kullanımına tipik örneklerdir:

*gāziler yağmā adın eşitdiler hay dèyince hişāra koyıldılar tekürini pāre pāre
êtdiler êrkeğini kırdılar dişisini esîr êtdiler anuçiün kim çok müşülmānlar
kırlup şehîd olmağa bu kâfir sebeb olmışıdı*

*ol makāmıñ adı beg kavağı oldı anuçiün kim emîr süleymān dāyim ol kavak
dibinde şohbet êderdi*

*pādîşāhuñ da niyyeti buyıdı kim uzun hasan üzerine varayıdı anuçiün kim
uzun hasan iki nā-şāyeste hareket êtmışıdı*

Aynı anekdot bazen çağdaş olan farklı müellifler tarafından farklı bağlaçlar (*zîrā* ve *anuçiün kim*) kullanılarak ifade edilmiştir.

*bu re'y şavāb degüldür zîrā karaca hişār çevre vilāyetiyle ma'mürdür
(Neşri)*

*bu rāyuñ fesādı vardur anuçiün kim bu nevāhîlerümüz yıksavuz bu
şehrümüz kim kara hişārdur ma'mür olmaz (Aşıkpaşazade)*

Eski Anadolu Türçesi ve Osmanlıca devresinde ileriye dönük referans yönüyle görev yapan *anuçiün ki/kim*'in Türkiye Türkçesindeki karşılığı *onun için/dir* ki ilginç bir şekilde geriye yönelik referansla olarak işlev görmektedir. “Soğuk havalarda kendine dikkat etmiyorsun. Onun içindir ki hastalıklar yakını bırakmıyor.”

ki/kim unsurunun hazzı

[B. *anuçiün*: A]

Buraya kadar *anuçiün*'ü zarf bağlaç, *anuçiün ki/kim*'i de (gerçek) bağlaç olarak ele aldık. Buna göre *anuçiün* geriye doğrureferans yönüyle daha evvelki bir cümleye işaret etmekte, *anuçiün ki/kim* ise ileriye doğru bir referans yönü ile daha sonraki cümleyi işaret ve temsil etmekte idi. Arada görünürdeki tek fark *ki/kim* unsurudur. Bazen bu *ki/kim* unsurunun kullanılmadığı ama kelimenin yine de gerçek bağlaç görevinde olduğu gözlemlenir. Bu noktada dikkatli olmak gerekir. Aksi takdirde metnin yanlış anlaşılması kaçınılmazdır.

Eckmann (1966:202) Çağataycada illativ cümlelerin (!) sonuç çıkarma ifade ettiklerini ve başlarına anîng üçün ‘therefore’ unsurunu aldıklarını belirtiyor.¹ Buna örnek olarak da “*men seni hūr u parîğa oñşatur men bēhilāf – anîng üçün dāyimā közdin nihān sen, yā habîb*. I liken you to houris and fairies without contradiction; therefore you are always hidden from (my) eyes, O friend” (= Eckmann’ın tercümesi) beytini veriyor. Burada *anîng üçün*’ün bir sonuç cümlesinin başına geldiğini düşünmek ve buna göre yorum yapmak son derece anlamsız sonuçlara götürür, divan şiirinin düşünce ve ifade tarzına hiç de uymayan yanlış bir netice ortaya çıkarır. Bu yanlış Eckmann’ın eserinin Türkçeye tercümesinde de bertaraf edilmemiştir.² Doğu edebiyatlarının düşünce ve ifade tarzına göre burada tercüme *therefore* yerine *for* ya da *because* ile yapılmalıydı. Yani ikinci cümle sebep cümlesi, birinci cümle sonuç cümlesi olmalıydı. Buna göre Türkiye Türkçesine yapılabilecek uygun bir tercüme de “ey sevgili, sen gözlerden irak olduğun, kendini hiç göstermediğin için ben seni huri ve periye benzetiyorum” şeklinde olmalıydı.

¹ “Illative clauses denote an inference. They are introduced by anîng üçün ‘therefore’” Eckmann 1966: 202

² bkz. Karaağaç (1988: 161) “ey sevgili, ben seni hürîye ve periye benzetiyorum, şüphesiz onun için sen, göz(ler)den gizlisin (görünmüyorsun)”

Nazım dilinde vezne uymak için *ki/kim* unsurunun hazf edilmesi mümkündür ve icabı halinde mecburidir.³ Fakat bazen bu tür kullanım hiç gerek yokken nesir dilinde de ortaya çıkıyor. Taradığımız metinler bize *anuñiçün*'ün *zira* 'ya benzer bir mana ve referans yönü ile sebep-sonuç ilişkisi kurabileceğini göstermiştir.

turañan begi sancağıyla öñce göndürdiler anuñiçün ol germe taraftı anuñ ucıydı (Aşıkpaşazade tarihi)

Aynı anekdot 15. yüzyılın başka bir müellifi tarafından (Mehmed Neşri) ileri dönük referans yönüyle sebep açıklayıcı bağlaç *zırā kim* ile ifade edilmiştir.

turañan begi sancağıyla öñce göndürdi zırā kim germe taraftı anuñ ucıydı (Neşri tarihi)

Bağlaç aşağıdaki örnekte olduğu gibi açıklayıcı mahiyette kendinden sonraki cümleye işaret ederek (*çünkü*) *yoksa, aksi takdirde* manalarını da taşıyabilir.

bu aralıkda 'acāyib ve ğarāyib hāller ve aqvāller çoğıdı fakīr ihtisār ētdüm anuñiçün hāyinler izhār olur

Bu bağlaca benzer fonksiyonlarda bulunan *bu sebebden kim, şol sebebden ötürü ki, ol sebebden ötürü ki/kim ol sebebü/ eclinden ki/kim, zira (ki/kim)* gibi daha kompleks yapıları ekleyebiliriz. Bunlarda da da *ki/kim* unsurunun hazfı zaman zaman söz konusu olabilmektedir.

Öncü bağlaç olarak *anuñiçün ki/kim* [*anuñiçün ki/kim* A, B.]

Nadir de olsa, *anuñiçün ki/kim*'in öncü pozisyonda kullanıldığı haller mevcuttur. Bu kullanımıyla Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinin *çünki/kim* öncü bağlacına benzer, fakat bu zaman zaman sebebiyet fikri verse de, genellikle zaman fikri ifade eder. Halbuki *anuñiçün ki/kim* sarih bir şekilde sebep-sonuç ilişkisi kurabilir.

Öncü bağlacı daha evvel (Şenlik 2006, 2012) bağlacın bağlanan iki cümlenin fiziki sınırından (yani birinci cümlenin yükleminden) önceki bir yerde bulunması şeklinde izah etmiştik.

anuñiçünkim kendü mānendi 'askeri saña koşmuşdı imdi çobanlıq dahı senüñdür

anuñiçün kim vilāyetüñ a'yānları bāyezīd hana adam göndürdilerdi gel dēyü bāyezīd han dahı sürdi sivaza geldi

Bazen birbirine çok yakın yerlerde bile bağlacın farklı pozisyonlarda kullanıldığı görülür. Aşağıdaki metinde birinci *anuñiçünkim* öncü ikinci *anuñiçün kim* ise sınırcı bağlaç olarak kullanılmıştır.

anuñiçünkim bu kara tiğün hişāri içinde olan gāzīler dāyim izniķuñ kapusını açdurmazlarıdı beğāyet aclıkdan buñalmışlardı anuñiçün kim memleketindeki kūyelerini müsülmānlığa tīmār vērmişlerdi ve hīç vechi min-el-vucūh bu kūyelerüñ kāfirini incitmezleridi kim hişāri halka zevāde vèrelerdi

³ Mundy (1957: 125) benzer bir durumda tercüme için bir *ki* tasavvur edilmesini teklif ediyor.

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, T.
1938. Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar. Breslau.
- Bulut, Chr.
1997. Evliya Çelebis Reise von Bitlis nach Van. Ein Auszug aus dem Seyahatname.
(= Turcologica 35, hrsg. v. Johanson, L.). Wiesbaden.
- Clauson, Sir G.
1972. An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish. Oxford.
- Deny, J.
1921. Grammaire de la langue turque (dialecte Osmanli). Paris.
- Duda, H. W.
1930. Die Sprache der Qyrq Vezir-Erzählungen 1. Formenlehre (= Morgenländische Texte und Forschungen: 2, hrsg. v. Fischer, A.). Leipzig.
- Eckmann, J.
1966. Chagatay manual. (= Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series 60). Bloomington.
- Grönbech, K.
1936. Der türkische Sprachbau. Kopenhagen.
- Johanson, L.
1993. "Typen kausaler Satzverbindungen im Türkischen", Journal of Turkology 1 (2), yay. haz. Berta, Á. & Molnár, Á., Szeged. 213-267.
- Karaağaç, G.
1988. Çağatayca El Kitabı (Eckmann'ın Chagatay manual'inin tercümesi). İstanbul
- Korkmaz, Z.
1961. "Zur Ableitung der türkischen Postposition uçun- için- için uws.", Ural-Altäische Jahrbücher 33. 98-100.
- 1962. "uçun için için v.b. çekim edatlarının yapısı üzerine", Türk Dili
- Lazard, G.
1957. Grammaire du Persan contemporain. Paris.
- Mehmed İhsan & Falih Rıfı
1928. Muhtasar Türkçe gramer. (Türk dili encümeni tarafından tertib edilmiştir). İstanbul.
- Mundy, C.S.
1957. "The Word-group as a basic factor in Turkish syntax", Proceeding of the 22nd Congress of Orientalists, yay. haz. Togan, Z. V., Leiden. 409-412.
- Şenlik, A. Ş.
2006. Zur Satzverknüpfung im Altosmanischen unter besonderer Berücksichtigung der interpropositionalen Kausalität. Mainz. [Diss.]

- 2012. "Osmanlı Türkçesinde cümle bağlaçlarının tasnifine dair bazı öneriler", İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c XLV
- Tekin, T.
1968. A grammar of Orkhon Turkic. (= Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series 69, hrsg. v. Sebeok, T. A.). Bloomington.